

Knopek, Jacek

Groby żołnierzy polskich armii rosyjskiej zmarłych na Kreecie na przełomie XIX i XX wieku

Przegląd Historyczny 92/2, 221-227

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

M I S C E L L A N E A

JACEK KNOPEK
Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego
Instytut Nauk Politycznych

Groby żołnierzy polskich armii rosyjskiej zmarłych na Krecie na przełomie XIX i XX wieku

Kreta to największa wyspa grecka oraz czwarta pod względem wielkości wyspa Morza Śródziemnego. Od wieków posiada własną, odrębną historię, tradycję i kulturę; poczynając od epoki starożytnej jej mieszkańców określa się mianem „Kreteńczyków”. Kiedy na konferencji londyńskiej 3 lutego 1830 ówczesne mocarstwa europejskie zdecydowały o utworzeniu nowożytnego państwa greckiego, kraj ten liczył jedynie około 800 tys. mieszkańców spośród około 6 mln Greków żyjących wówczas w Europie. W jego skład nie weszła również Kreta, pomimo że zamieszkiwała ją ludność grecka. W 1866 r. wybuchło tam jedno z powstań antytureckich, mających na celu przyłączenie wyspy do Grecji. Zostało ono, jak każde poprzednie powstanie kreteńskie, krwawo stłumione przez Turków. Spowodowało jednak utworzenie lokalnego samorządu. Nieprzestrzeganie przez muzułmanów tego „wymuszonego” aktu stało się powodem nowych wystąpień. W 1896 r. doszło do wybuchu kolejnego powstania antytureckiego, które było wspierane finansowo i technicznie przez rząd grecki w Atenach. Kiedy Turcy dopuścili się masowych egzekucji ludności kreteńskiej, armia grecka zaatakowała pod tym pretekstem siły tureckie na lądzie stałym w Tesalii, gdzie przebiegała ówczesna granica grecko-turecka. Poniosła jednak klęskę; państwowość grecka stała w pewnym momencie na granicy upadku.

W konflikt grecko-turecki 1897 r. wmiszały się mocarstwa europejskie, które uratowały niezależność państwową Grecji oraz narzuciły swą mediację. Na skutek ich interwencji Kreta otrzymała faktyczną autonomię, gwarantowaną przez państwa Europy. Chociaż wyspa pozostała pod zwierzchnictwem Turcji, namiestnikiem jej mianowano księcia Jerzego z greckiej dynastii Glückburgów. Autonomia Krety utrzymała się do 1913 r.; w wyniku wojen bałkańskich wyspa została włączona w skład państwa greckiego¹.

Przyznanie Krecie autonomii wiązało się z przysłaniem na wyspę garnizonów wojskowych, które miały nadzorować rozejm. Przez kilkanaście lat, poczynając od 1898 r.,

¹ Por. *Kreta i Kreteńczycy*, „Tygodnik Ilustrowany” 1897, nr 10, s. 197–198; *Kreta i jej dzieje*, „Tygodnik Ilustrowany” 1911, nr 21, s. 409; E. R i g a s, *Grecja naszych czasów*, Warszawa 1962; J. R e y c h m a n, *Dzieje Turcji do końca XVIII wieku*, Warszawa 1970, s. 21 i n.; idem, *Historia Turcji*, Wrocław 1973; R. C l o g g, *A Concise History of Greece*, London 1992; J. K n o p e k, *Polacy w Grecji. Historia i współczesność*, Bydgoszcz 1997; idem, *Polacy w XIX-wiecznych walkach o wolność Grecji*, „Studia Polonijne” t. XXI, 2000.

przebywali tam europejscy żołnierze, wśród których byli również Polacy w rosyjskich mundurach. Na wyspie zmarło wskutek chorób, trudów wojskowych, niesprzyjającego klimatu osiemnastu Polaków. Pochowano ich na cmentarzu katolickim w miejscowości Rethimnon (Retimno) w północnej części wyspy. Identyfikacja osób zmarłych na Krecie w latach 1897–1906 budzi do dzisiejszego dnia wątpliwości. Dlatego też mogiły Polaków na cmentarzu w Retimno pozostają do dzisiaj nie opisane². O Polakach zmarłych na Krecie w tym czasie informuje jedynie tablica pamiątkowa wmurowana na owym cmentarzu. Artykuł ten jest zatem próbą dokonania identyfikacji tych osób, przede wszystkim na podstawie źródeł archiwalnych i materiałów wspomnieniowych.

W czasie Zielonych Świątek 27 maja 1896 doszło do masakry ludności greckiej w Hanii na Krecie. Pod wpływem tego wydarzenia mocarstwa europejskie wysłały tam flotę wojenną; dwie jednostki przyplłynęły pod banderą francuską, a po jednym okręcie wystawiły Wielka Brytania, Austro–Węgry, Rosja i Włochy. Flota ta zapobiegła dalszym pogromom ludności cywilnej oraz przyczyniła się do dokonania reform ustrojowych na wyspie. Rozmowy między muzułmanami, Grekami i przedstawicielami mocarstw odbyły się w Konstantynopolu. W rezultacie dalszych represji wobec ludności cywilnej na wyspie, zarówno prawosławnej, jak i muzułmańskiej oraz po wycofaniu się z misji Niemiec i Austro–Węgier doszło do uzgodnień między dyplomacją Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Rosji³.

Pierwszym krokiem na drodze do załatwienia sporu było wysłanie kontyngentu wojskowego, który miał nie dopuścić do kolejnych walk wśród ludności kretańskiej. Włosi zajęli zachodnią część wyspy z miejscowością Hania, Rosjanie część środkową z Retimno, Anglicy twierdzę Iraklion i najbogatszą część Krety, Francuzi z kolei obszar wschodni z miejscowością Sitia. Na utrzymanie wojsk okupacyjnych postanowili admirałowie poszczególnych eskadr pobierać dochody z cła w komorach kretańskich. Po tym jak doszło do zatargów angielsko–muzułmańskich w Iraklionie i zabójstwa angielskiego konsula, państwa sprzymierzone przedstawiły sułtanowi tureckiemu ultimatum, w którym domagały się przejęcia jurysdykcji nad Kretą. Pod groźbą wypowiedzenia wojny, 15 listopada 1898 państwa europejskie przejęły władzę nad wyspą. 9 grudnia 1898 na wyspę przybył książę Jerzy z Aten w charakterze jej gubernatora⁴. Na stanowisko to wysunęła go Rosja, a pozostałe trzy delegacje przyjęły jej propozycję.

Dowódcą oddziałów rosyjskich przybyłych jeszcze w końcu 1897 r. do Retimno i okolic mianowano płk. Urbanowicza, Polaka w służbie carskiej. Do dyspozycji oddano mu początkowo 2500 żołnierzy, spośród których około 400 stanowili Polacy. W następstwie stabilizacji stosunków społecznych i etnicznych na wyspie dowódcą wojsk rosyjskich mianowano innego Polaka — płk. Roszkowskiego, a kontyngent wojsk zmniejszono o połowę; w 1907 r. było tam jeszcze około 250 żołnierzy narodowości polskiej.

Wśród żołnierzy polskich w rosyjskich mundurach misje katolickie głosili księża jezuici z prowincji małopolskiej. W latach 1899, 1903 i 1906 udawał się na Kretę o. Marcin Czermiński; w 1907 r. w Hanii i Retimno przebywał o. Władysław Szczepański⁵.

² Wywiad przeprowadzony z ambasadorem Rzeczypospolitej Polskiej w Atenach Ryszardem Żółtanińskim z 21 sierpnia 1995. Pan Ambasador stał się osobą, która zainspirowała mnie do napisania tego artykułu.

³ M. Cz e r m i ń s k i, *Z Grecji i Krety*, Kraków 1902, s. 310 i n.

⁴ *Ibidem*, s. 318.

⁵ M. Cz e r m i ń s k i, *Wspomnienia z misyj między Polakami nad Bosforem, w Bośni i na Krecie*, Kraków

Jak wspomniano, w latach 1897–1906 spośród żołnierzy polskich w służbie Rosji nadzorujących zawieszenie broni na Krecie zmarło 18 osób. Pochowano ich w miejscowości Retimno, gdzie znajdowały się koszary wojskowe i rezydowały najwyższe władze obwodu rosyjskiego. Spoczęli na miejscowym cmentarzu w sąsiedztwie grobów prawosławnych; w miejscowości tej istniała skądinąd kilkusetosobowa gmina katolicka. Cmentarz katolicki w Retimno zajmował obszar około 400 m²; na nim obok czterech bliżej niezidentyfikowanych mogił wyróżnia się 18 grobów polskich. Są one rozmieszczone symetrycznie w dwóch szeregach i zajmują większą część muru bocznego cmentarza. Obecnie wykonane są z dwustopniowych płyt betonowych, na których położono również betonowe krzyże. Pośrodku grobów polskich, które nie mają napisów, przymocowana jest na murze cmentarnym tablica marmurowa z wrytymi nazwiskami 18 osób (aneks 4).

Groby Polaków nie posiadają napisów z tego względu, że nigdy nie podjęto próby pełnej identyfikacji tych osób. W latach 1897–1906, kiedy cmentarz w Retimno wypełniał się polskimi żołnierzami, chowano ich w drewnianych trumnach z usypanym kurhanem. Później dołączono też drewnianą otoczkę oraz drewniany krzyż z umieszczoną na nim klepsydrą⁶. Cmentarzem katolickim w Retimno opiekowali się głównie ojcowie kapucyni z prowincji sycylijskiej, którzy na miejscu posiadali swój klasztor. W 1911 r. informowali oni o. Marcina Czermińskiego o tym, że cmentarz katolicki podupada. Pisali: „Wobec tego, że na naszym cmentarzu w Retymnie prawie wszystkie groby (jak to wiesz, Ojczy) są [zapełnione — JK] żołnierzami polskiej narodowości, tamże zmarłych; na utrzymanie, oczyszczenie i restaurowanie grobów i murów cmentarza etc., misja tutaj jest zmuszona wydać corocznie pewną kwotę, a jednak zanadto jesteśmy biedni, aby móc ten wydatek łatwo zaspokoić. Może byś więc mógł, wielbny Ojczy, podać do wiadomości polskiego społeczeństwa tę potrzebę, a wówczas zapewne najdzie się jaka wspaniałomyślna osoba, która, chociażby tyle z patriotyzmu, zechce składać corocznie na ten cel jaką ofiarę. Udawaliśmy się w tej sprawie do odpowiedniego konsula, lecz bez żadnego skutku”⁷.

Informacja zamieszczona na łamach „Misji Katolickich” przez o. Marcina Czermińskiego, głównego redaktora czasopisma, nie przyniosła większych rezultatów; w dużej części przeszkodziła jej też I wojna światowa. W okresie międzywojennym cmentarz w Retimno stał już w ruinie. Opiekowała się nim miejscowa parafia katolicka, której proboszczem był Joseph Gontrant. W 1929 r., kiedy zwrócił się on z prośbą do polskiego poselstwa w Atenach o pomoc finansową, groby były już w poważnym stopniu zdewastowane. Istniały już wówczas problemy z odczytaniem nazwisk figurujących na drewnianych krzyżach. Proboszcz parafii katolickiej szacował w 1930 r., że koszt doprowadzenia grobów do porządku wyniesie około 60 tys. drachm⁸.

W odpowiedzi na list wystosowany przez Gontranta, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Atenach zwróciło się do polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych z prośbą

1901, s. 169–202; idem, *Z Grecyi*, s. 269 i n.; idem, *Wyprawa na Patmos, Efez i Kretę w r. 1899 i 1903*, Kraków 1904; idem, *Misyje na Krecie dla żołnierzy rosyjskich w maju i czerwcu 1906 roku*, „Misje Katolickie” 1906, s. 292–318; W. S z c z e p a ń s k i, *Misyja na Krecie dla rosyjskich żołnierzy, Polaków, w 1907 r.*, „Misje Katolickie” 1908, s. 29.

⁶ M. C z e r m i ń s k i, *Misyje na Krecie*, s. 316 (litografia).

⁷ Idem, *Nowy biskup na Krecie i wspomnienia o Polakach*, „Misje Katolickie” 1911, s. 62–64.

⁸ AAN, zespół Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Atenach (dalej: Pos. RP w Atenach), sygn. 527. Polskie groby wojenne w Grecji na wyspie Kreta.

o sfinansowanie renowacji grobów Polaków z lat 1897–1906. Ministerstwo początkowo odmówiło tłumacząc, że nie są to groby Polaków służących w armii polskiej, lecz jedynie żołnierzy obcych wojsk. W 1933 r. Poselstwo RP uzyskało jednakże kwotę 70 dolarów amerykańskich na finansowanie inwestycji⁹. 3 maja 1933 poseł polski w Atenach Paweł Jurjewicz informował Warszawę, że prace nad renowacją cmentarza są już na ukończeniu; jednocześnie prosił o przekazanie reszty wymaganej kwoty — 9,5 tys. drachm greckich na dokończenie prac.

Po dokonaniu robót powstał problem napisu, który miał być umieszczony na cmentarzu w Retimno. W kwestii tej decyzję podjęło polskie MSZ, stwierdzając w nocie do Poselstwa RP w Atenach co następuje: „Ogólny napis na pomniku, który ma być wzniesiony na cmentarzu w Rethymno kosztem Państwa Polskiego, dla uczczenia pamięci Polaków poległych w walkach na Krecie w latach 1897–1906, powinien być umieszczony w języku polskim i w miejscowym obowiązującym języku urzędowym. Napis ten winien brzmieć: Polska Odrodzona poległym rodakom”¹⁰. Uroczyste otwarcie odnowionego cmentarza w Retimno nastąpiło 18 grudnia 1933. W drodze uznania nadano Złoty Krzyż Zasługi za uporządkowanie grobów francuskiemu agentowi konsularnemu w Retimno i proboszczowi miejscowej parafii katolickiej¹¹.

Od kiedy ambasadorem polskim w Atenach został Władysław Schwarzburg–Günther, otrzymywał on już stałe kwoty od polskiego MSZ na konserwację grobów zmarłych Polaków na Krecie. M. in. 20 sierpnia 1936 otrzymał z Warszawy 1700 drachm na ten cel; środki te przeznaczył w części (1000 drachm) na pokrycie zalegającego rachunku za restaurację grobów, natomiast pozostała część na ich konserwację, stosownie do umowy z miejscowym proboszczem Josephem Gontrantem. Jednocześnie placówka donosiła, że potrzeba jeszcze 1400 drachm tytułem należności za konserwację grobów w latach 1936–1937 oraz prosiła o zapewnienie dalszych środków na podtrzymanie konserwacji w kwocie 700 drachm rocznie¹².

W kontekście identyfikacji żołnierzy polskich w służbie cara Rosji okazało się, że pozostał jeden rysunek cmentarza w Retimno, wykonany w 1933 r. na podstawie inwentarza rosyjskiego z przełomu XIX i XX w. oraz cztery przekazy źródłowe zawierające opis grobów (aneksy 1–4). Są to kolejno: inwentarz sporządzony przez proboszcza francuskiego w Retimno — Josepha Gontranta; notka polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych; inwentarz rosyjskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; tablica pamiątkowa ku czci Polaków na cmentarzu w Retimno. Należy uznać, że istnieją dwa podstawowe wzorce, według których można rozpatrywać ich filiację: jest to spis Gontranta i rosyjskiego MSW. Na podstawie danych proboszcza z Retimno powstał spis polskiego MSZ i tablica pamiątkowa; z drugiej strony zauważa się niedostateczne wykorzystanie informacji źródłowych z archiwaliów rosyjskich z przełomu XIX i XX w. Notatka sporządzona została przez Gontranta w 1930 r., kiedy groby żołnierzy były już w dużej części zniszczone, a tablice w niektórych przypadkach nie w pełni pozwalały właściwie zinterpretować dane osobowe.

⁹ AAN, Pos. RP w Atenach, sygn. 527. Polskie MSZ do Pos. RP w Atenach, b. d.

¹⁰ AAN, Pos. RP w Atenach, sygn. 527. Polskie MSZ do Pos. RP, 12 października 1933.

¹¹ Ibidem.

¹² Instytut Polski i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, zespół Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Atenach, sygn. A 32/1. Pos. RP do polskiego MSZ, 27 lipca 1937.

Mając do dyspozycji dwa prymarne źródła należy wskazać, że różnią się one w niektórych przypadkach pisownią nazwisk oraz datą śmierci poszczególnych żołnierzy; imiona są w obu przekazach identyczne. Jeżeli idzie o daty śmierci, odmienne zapisy mogą być spowodowane różnicą kalendarzy juliańskiego i gregoriańskiego, ale tylko w kilku przypadkach. Sporne pozostają nazwiska. Biorąc pod uwagę schemat cmentarza katolickiego w Retimno wskazać trzeba, że zostali tam pochowani następujący Polacy:

1. Stanisław Czerniak	11. Julian Borgiel
2. Michał Parda	12. Roman Giernatowski
3. Józef Sabała	13. Wojciech Adamski
4. Jan Fryszkiewicz	14. Michał Milczarski
5. Józef Mankoczewski	15. Franciszek Majewski
6. Jan Bąk	16. Grób żołnierza misji angielskiej
7. Julian Liutkiewicz	17. Józef Czerniewski
8. Julian Wierzycki	18. Jan Matosewicz
9. Władysław Zieliński	19. Bazyl Wiśniewski
10. Grzegorz Brianowski	

Z przytoczonej wyżej identyfikacji wynika, że pochówki żołnierzy polskich musiały odbywać się nieregularnie; potwierdzają to kolejne daty śmierci; mogły żołnierskie być lokowane kolejno. Przemawia za tym również litografia wykonana przez o. Marcina Czermińskiego¹³. Wspominał on w 1906 r. o kilkudziesięciu Polakach pochowanych na Krecie; była to jednak informacja błędna. Wskazać należy jednoznacznie, że na cmentarzu w Rethimnon (Retimno) pochowano 18 żołnierzy polskich wcielonych do armii rosyjskiej, pochodzących z byłego zaboru rosyjskiego, a więc z ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Przy ich identyfikacji najbardziej przydatny jest spis z archiwum rosyjskiego.

Aneks 1.

Cmentarz w Retimno w opisie katolickiej parafii francuskiej (nazwiska w formie występującej w źródle)

- Franciszek syn Wojciecha Maiensky i NN; ur. w prowincji warszawskiej r. 1872, zm. w Retimno 11 lipca 1897.
- NN syn Karola Seta i NN; ur. w Radomiu w parafii katolickiej r. 1875, zm. w Retimno 10 sierpnia 1897.
- Antoni syn Józefa N i Antoniny; ur. w prowincji radomskiej w parafii katolickiej r. 1874, zm. w Retimno 6 października 1897.
- Grzegorz syn Wincentego Orjanowski i NN; ur. w prowincji radomskiej w parafii katolickiej r. 1874, zm. 14 listopada 1897.
- Wojciech syn Nadamsky i NN; ur. w prowincji radomskiej w parafii katolickiej, zm. 8 listopada 1897 mając 24 lata.
- Józef syn Michała Cernieski i NN; ur. w prowincji warszawskiej r. 1871, zm. 16 listopada 1897.
- Jan syn Łukasza Matysek; ur. w prowincji warszawskiej r. 1872, zm. 17 listopada 1897.
- Władysław syn Jana i NN Zielinsky, ur. w prowincji warszawskiej, zm. 30 września 1898.
- Julian syn N Verjelansky i NN; ur. w prowincji warszawskiej, zm. 30 września 1898.

¹³ M. Cz e r m i ń s k i, *Misyje na Krecie*, s. 316 (litografia).

10. Roman Gvernatsovsky syn NN i NN; ur. w prowincji warszawskiej r. 1876, zm. 15 października 1898.
11. Julian Litkaivitsch syn NN i NN; ur. w prowincji warszawskiej r. 1878, zm. 29 listopada 1898.
12. Stanisław syn Michała Ischerniak i NN; ur. w prowincji lubelskiej r. 1873, zm. 30 listopada 1898.
13. Roch syn Franciszka i NN Millscharek; ur. w Polsce r. 1871, zm. 5 grudnia 1898.
14. Jan syn Lucjana Bong i NN; ur. w prowincji lubelskiej r. 1873, zm. 1 stycznia 1899.
15. Józef syn Wincentego Mankoczki i NN; ur. w Warszawie r. 1877, zm. 9 stycznia 1899.
16. Józef Sabała; ur. w Warszawie r. 1883, zm. 15 września 1905.
17. Michał Pardi; ur. w Warszawie r. 1883, zm. 30 października 1905.
18. Bazyli Viscneski; ur. w Warszawie r. 1884, zm. 30 marca 1906.

Źródło: *AAN, Pos. RP w Atenach, sygn. 527, k. 23–25: Joseph Gontrant — proboszcz parafii katolickiej w Retimno do polskiej placówki dyplomatycznej w Atenach, 22 stycznia 1930.*

Aneks 2.

Cmentarz w Retimno w opisie polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Majewski Franciszek	zm. 11 lipca 1897
Seta N	zm. 10 sierpnia 1897
N Antoni	zm. 6 października 1897
Orjanowski Grzegorz	zm. 14 października 1897
Adamski Wojciech	zm. 8 listopada 1897
Czerniewski Józef	zm. 16 listopada 1897
Matysek Jan	zm. 17 listopada 1897
Zieliński Władysław	zm. 15 grudnia 1897
Wierzbiański Julian	zm. 30 września 1898
Giernatowski Roman	zm. 15 października 1898
Litkiewicz Julian	zm. 29 listopada 1898
Czerniak Stanisław	zm. 30 listopada 1898
Milczarek Roch	zm. 5 grudnia 1898
Bąk Jan	zm. 1 stycznia 1899
Mankoczeski Józef	zm. 9 stycznia 1899
Sabała Józef	zm. 15 września 1905
Parda Michał	zm. 13 października 1905
Wiśniewski Bazyli	zm. 30 marca 1906

Źródło: *AAN, Pos. RP w Atenach, sygn. 527, k. 61. Opis cmentarza Retimno dokonany w 1933 r. przez polskie MSZ.*

Aneks 3.

Cmentarz w Retimno w opisie rosyjskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (nazwiska w formie występującej w źródle)

1. Stanisław Czerniańko, zm. 26 listopada 1898
2. Michał Parol, zm. 17 października 1905
3. Józef Sabała, zm. 2 września 1905
4. Jan Friszkwicz, zm. 30 grudnia 1898
5. Józef Mankow, zm. 20 grudnia 1898
6. Jan Bong, zm. 20 grudnia 1898
7. Julian Liutkiewicz, zm. 17 listopada 1898
8. Julian Wieżickij, zm. 17 listopada 1898
9. Władysław Zielinskij, zm. 24 listopada 1898
10. Grzegorz Brżanowski, zm. 17 lipca 1898
11. Julian Borgiel, zm. 20 października 1897

12. Roman Gornatos, zm. 10 grudnia 1898
13. Wojciech Adamiekij, zm. 12 grudnia 1898
14. Michał Miłczarskij, zm. 25 listopada 1898
15. Franciszek Maiewskij, zm. 29 czerwca 1897
16. Mogiła angielska
17. Józef Czernieckij, zm. 5 września 1897
18. Jan Matoiewicz, zm. 16 sierpnia 1897
19. Stefan Witniewskij, zm. 17 marca 1906

Źródło: *AAN, Pos. RP w Atenach, sygn. 527, k. 68. Pułkownik Kowalow do polskiego MSZ, 17 października 1933.*

Aneks 4.

Cmentarz w Retimno w świetle tablicy pamiątkowej ku czci zmarłych żołnierzy polskich armii rosyjskiej

Majewski Franciszek	— 11 lipca 1897
Matosewicz Jan	— 29 sierpnia 1897
Czernecki Józef	— 18 września 1897
Borgel Julian	— 3 listopada 1897
Brjanowski Grzegorz	— 30 lipca 1898
Wierjiński Julian	— 27 listopada 1898
Liutkiewicz Julian	— 30 listopada 1898
Zieliński Władysław	— 7 grudnia 1898
Miłczarski Michał	— 8 grudnia 1898
Czerniałko Stanisław	— 9 grudnia 1898
Gornatos Roman	— 23 grudnia 1898
Adamski Wojciech	— 25 grudnia 1898
Mankof Józef	— 5 stycznia 1899
Bag Jan	— 2 stycznia 1899
Frierkiewicz Jan	— 12 stycznia 1899
Sobała Józef	— 15 listopada 1905
Parol Michał	— 30 października 1905
Wiśniewski Bazyli	— 30 marca 1906

Źródło: *Tablica pamiątkowa ku czci Polaków zmarłych na przełomie XIX i XX w. w Retimno na Krecie z r. 1933, [w:] S. Okęcki, Z dziejów polsko-greckiego braterstwa broni, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 1, s. 52, p. 4.*

the history of "Solidarity" with that of social conflicts in other epochs and parts of the world, such as the revolutions in France and Russia as well as Latin America. Analysing elements of assorted currents of political thought together with events from the history of Poland, to which "Solidarity" referred during the 1980s, M. Kula accentuates the syncretic character of this social movement which, in his opinion, is characteristic for all movements aspiring to express the strivings of the entire nation.

MISCELLANEA

J. Knopek — The Graves of Polish Soldiers in the Russian Army who Died in Crete at the Turn of the Nineteenth Century

The anti-Turkish Cretan insurrection of 1896 led to an intervention of the European states; for more than ten years, their military detachments stationed on the island in order to ensure the keeping of the principles of autonomy, which the authorities in Istanbul were forced to grant the Greek population. The Russian contingent included several hundred Poles, eighteen of whom died in 1897–1906 and were buried in the Catholic cemetery in Retimno. The author of the article delineated the history of the cemetery, and established the names of the deceased Poles by using, i. a. texts of the gravestone inscriptions and the correspondence between the Ministry of Foreign Affairs and the Legation of the Republic of Poland in Athens from the 1930s.

DISCUSSIONS

K. Bracha — On Polish Folk Religiosity during the Middle Ages (on the Margin of the Study by ks. Grzegorz Ryś, *Pobożność ludowa na ziemiach polskich w średniowieczu. Próba typologii* / Rev. Grzegorz Ryś, *Polish Folk Religiosity during the Middle Ages. An Attempt at Typology*, Szczecin 1995)

REVIEWS

CONTENTS